

Necîp Mahfûz, Abdurrahmân eş- Şarkâvî ve Alâ el-Asvânî'nin Eserleri Işığında Mısır Romanında Hür Subaylar Devrimi ve Totaliter Rejim Eleştirisi

Free Officers' Revolution and the Criticism of the Totalitarian Regime in the Egyptian Novel Under the Light of the Works of Naguip Mahfouz, Abd al-Rahman Sharqawi, and Alaa Al Aswany

Asiye ÇELENLİOĞLU¹

¹Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Programı, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Ç. 0000-0003-3197-592X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Asiye Çelenlioğlu (Doç. Dr.),
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Programı, İstanbul, Türkiye
E-posta: acelenlioglu@fsm.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.12.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.02.2025

Son Revizyon/Last Revision Received:
08.02.2025

Kabul/Accepted: 11.02.2025

Atıf/Citation: Çelenlioğlu, Asiye. "Free Officers' Revolution and the Criticism of the Totalitarian Regime in the Egyptian Novel Under the Light of the Works of Naguip Mahfouz, Abd al-Rahman Sharqawi, and Alaa Al Aswany." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 46 (2025), 39-57.
<https://doi.org/10.26650/jos.1600765>

ÖZ

Mısır edebiyatında hayatın güncesini tutan roman sanatı toplumsal yapıya içkin şekillenmiş, modern nesrin ayak sesleri kabul edilen ilk örneklerinden itibaren siyasi ve sosyal yapıyı şekillendirme görevini üstlenmiştir. Batılılaşmanın getirdiği sorunlara cevap arayan ilk dönem romanlar, yerini ulusal bağımsızlık temasını konu edinen eserlere bırakmış, Mısır'ın yerel yöneticilerine kavuştuğu tarih olan 1952 devriminden sonra demokratik yaşam romanının ana temasını oluşturmuştur. Toprak reformu ve ücretsiz eğitim gibi birtakım reformlar nedeniyle entelektüel camianın alkışlarla karşıladığı askeri devrim, bir müddet sonra teokrasiye evrilmiş, bıraktığı miras, günümüz Mısır siyasi hayatında da etkili olmaya devam etmiştir. Jurnal ve tutuklamaların korku saldığı söz konusu dönemde roman yazarları genel olarak siyasetten uzak durmuş bireyin ya da toplumun tekamülüyle meşgul olmuştur. Bu dönemde siyasi gündemi konu edinen yazarlardan Abdurrahman eş- Şarkâvî devrimin gerçekleştirdiği reformları büyük bir heyecanla karşıladığı Fellâh (Çiftçi fellah1967) adlı romanda olumsuzluklara bahane bulmaya çalışırken Necîp Mahfûz yazdığı sembolik romanlarla iktidarı eleştirmiştir. Günümüzde Mısır siyasi tarihini sorunsallaştıran Alâ el-Asvânî yine devrim hakkında yüksek sesle fikir beyan eden ender yazarlar arasındadır. Çalışma, söz konusu dönemi adı geçen üç yazar üzerinden ele almış ve Mısır siyasi hayatına miras kalan istibdat konusunun romanlarda nasıl yer aldığına işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Roman, Hür Subaylar Devrimi, İstibdat, Eleştiri

ABSTRACT

In Egyptian literature, the art of novel that records the dairy of life has been formed by social life, and since its early examples, which are accepted as the first steps of modern prose, it has undertaken such a duty to shape social and political structure. Pieces with a national independence theme substitute for the early novels, which were trying to find answers to the problems occurred by westernization, after Egypt retrieve its native rulers with the 1952 revolution, democratic life became the main theme of the novels. The revolution that was

welcomed by society due to reforms such as land reform and free education evolved theocracy after some time, and its legacy kept influencing Egypt's present political life. At a time when denouncements and arrestments spread fear, novel writers generally avoided politics and were occupied with improvements in individuals or society. In that period, while Naguib Mahfouz was criticizing the regime with his symbolic novels Abd al-Rahman Sharqawi, who was crossing the line of politics, was trying to find excuses for the existing problems with his novel "Fellah" which was greeting reforms with great excitement. Alaa Al Aswany, who contemporarily problematized Egypt's political history, was also among the few writers who out loudly expressed their opinions about the revolution. This study will examine the period mentioned by these three writers and point out how the issue of autocracy, which became a legacy in Egyptian politics, found place in their novels.

Keywords: Egypt, Novel, Free Officers Revolution, Autocracy, Criticism

EXTENDED ABSTRACT

Since its early examples, the art of the novel has been an effective way to form the social structure of the country. The westernization of Egypt began with Napoleon's invasion in 1798. Since then, student groups have visited Western countries, and the question of "how to Westernize" has occurred when they wanted to create a similar cultural environment and modern instruments that they witnessed in the countries they visited. Therefore, the problematics of early Egyptian novels are polygamy, choosing a partner, superstitions, stratification and the disturbance caused by imported laws. The partial freedom gained against Britain in 1919 created a space to discuss these issues.

The 1936 revolution, which occurred with the participation of a large part of the population as a result of the abrogation of the constitution proclaimed in 1923 and the oppression of the farmers, especially in the countryside, by the Ismail Sıdkî Pasha government, which ruled the country with an iron fist between 1932-33, was among the problematics of the second period novelists and their works, which were encouraging the society to demand their rights and freedoms.

In 1952, Abd al-Nasser, the symbol of the Free Officers Revolution, was determined not to share his power with anyone else. To make society forget the defeat in the Egypt-Israel war (1948), he made an unsuccessful incursion into the Israeli territories, and he suppressed opposition.

After Egypt had local rulers for the first time, the government, which had initially gained the support of all segments of the public with social justice-based reforms, evolved into an authoritarian regime, and intellectuals, who had remained silent for a while, were arrested when they criticized the government in the essays they wrote.

Until the Free Officers Revolution, when Egypt regained its native rulers, the two prominent names in political criticism were Abd al-Rahman Sharqawi (1920-1987) and Naguib Mahfouz (1911-2006). The 1952 revolution was welcomed with great enthusiasm in all segments of society, but after a while, it evolved into a totalitarian structure and was again criticized by

the two authors. While Sharqawi examined the positive and negative sides of the revolution in his novel “*Fellah*” (Farmer, 1967), Mahfuz criticized the period of time in his novels “*Sersere fevka’n-Nîl*” (Chat on Nile, 1966) and “*el-Kerneke*” (Karnak Cafe, 1974). Aswany, who problematized the social and political life of Egypt in the twenty-first century, criticized the authoritarian attitude of Abd al-Nasser, who came to power with the 1952 revolution, in his novel *al-Ashjaru Temshi fi al-Alexandria* (The Trees are Walking in Alexandria, 2024)

Fellâh (Farmer ,1967)

When the revolution of 1952 took place, Sharqawi, who strived for Egypt’s independence through his realistic novels and played an important role in structuring society, welcomed the revolution with great joy, but he did not hesitate to criticize its negative aspects. In his last novel, *Fellâh*, the author, who was arrested several times for his writings, noted positive changes after the revolution, such as the sharing of agricultural lands, the spread of education in the countryside, and the access of farmers to machinery through agricultural cooperatives. However, he also did not refrain from criticizing those who abused their positions in the socialist structure.

Sersera fevka’n- Nîl (Chat on Nile, 1966)

After the 1952 revolution, Naguib Mahfouz remained silent for a while and then continued to criticize the government through his symbolic novels. In this novel, which is one of Mahfouz’s symbolic works, Mahfouz depicts the conversations of a group of middle-class individuals (officers, lawyers, journalists, producers, writers) who call themselves ‘the nation’ and come together in a floating house on the Nile. Drugs, which were an integral part of these conversations, distanced them both from the daily agenda and from themselves, and they preferred to stay outside the world that does not make any sense for them.

The illegitimate behavior of this group of intellectuals reflects their disappointment with the Egyptian agenda and their struggle against the meaningless. “They talked about values that gave meaning to life.” They accepted that these values had disappeared and would never return. So now, what are we going to build a life on?”

Al- Karnak (Karnak Cafe; 1974)

Mahfouz’s novel *al-Kerneke* is an open criticism of the Nasser era, which was known for its abuse of power and violence to intimidate the opposition. In this novel, he tells the story of three students, Isma’il al-Sheikh, Hilmi Hamadeh and Zainab Deeyap, who were arrested and released several times in a cafe run by a former singer and a meeting place for various segments of the public. Each time they were arrested, they became somewhat detached from life. In the novel, the youngsters who tried to keep their faith in the revolution eventually lost their hope, and these experiences became the beginning of authoritarian regimes in Egypt.

al-Ashjaru Temshi fi al-Alexandria (The Trees are Walking in Alexandria, 2024)

As an important figure in 21st-century Egyptian literature, Ala al-Aswany has assumed an important responsibility in both criticizing and shaping the Egyptian social structure through his realistic novels. In his novel *al-Ashjaru Temshi fi al-Alexandria* (The Trees are Walking in Alexandria, 2024), written in 2024, the author, who aimed at political criticism in his works, problematized the oppression, espionage, and arrests experienced by former foreigners who later made Egypt their home after the revolution and dealt with the confiscation of their properties during the process of nationalization.

On the one hand, people who have not lost faith in the revolution and find fault in individuals but not in the regime, and on the other hand, victims of the regime who became desperate over time. The art of the novel, which is a good source of data for sociology, has been a good opportunity to interpret the ongoing problem in the Middle East from the specific to the general with this phenomenon it problematize.

Giriş

Eleştiri geleneği Arap edebiyatında cahiliye şiirine kadar uzanır. Söz konusu dönemde özel bir statüye sahip olan şairin yerdiği ve övdüğü kişilerin akıbeti anekdotlara konu olmuştur. İslami dönemde ise hicvin, muhatabı Hz. Peygamber'in getirdiği dini kabul etmeyenler olurken¹ Hz. Ömer döneminden itibaren ortaya çıkarak gelişen “şi‘ru’t-tazallum ve’l-intikâd” (zulmün şikâyeti ve eleştiri şiiri) adı verilen şiirde ise şair yönetimde gördüğü bir aksaklığı, halife ve onun bürokratlarından birinin yaptığı zulmü ya da siyasî bir meseledeki görüşünü ortaya koymuştur².

Hiz. Osman Döneminde, hilafet makamının eleştirilmesi hususunda, hiciv şairlerinin önceki dönemlere nazaran çok daha cüretkâr olduğu görölmektedir. Yönetimi hedef alan, tiranlık ve adam kayırmacılıkla suçlayan hicviyeler, Arap siyasî hicvinin gelişimi açısından oldukça önemli bir basamaktır³.

Emevi ve Abbasiler döneminde ise şairler devletin resmi organı gibi çalışmış, devlet büyüklerini övmeye ve hasımlarını yermeye koyulmuştur.

Sosyal eleştiri, modern Mısır edebiyatında ilk kez Abdullah Nedîm'in (ö. 1896) *et-Tenkîr ve t-Tebkîr* (1881) dergisinde yayımladığı denemelerde görülür⁴. 1940'lı yıllarda Mısır edebiyatına hâkim olan ve eleştiri için iyi bir zemin oluşturan gerçekçi edebiyat ürünleri ortaya çıkmadan önce roman ve hikâyenin habercisi olarak kabul edilen makâmî tarzı bazı eserler siyasî eleştiriye örnek teşkil etmektedir. Bunlar arasında Müveylîhî'nin Hidiv İsmail'in müsrif harcamaları sonucu 1898 – 1902 yılları arasında Mısır'da meydana gelen olayları kaleme aldığı *Hadîs İîâ b. Hişâm* adlı eseri önemlidir. Müveylîhî yazılarını gazetede yayınladıktan sonra 1907 yılında bir kitap altında toplamıştır⁵.

Muhammed Hâfız İbrahim'in *Leyâlî Satîh es-Seb* '(*Satîh'in Yedi Gecesi*, 1906) adlı eseriyle Muhammet Lutfi Cum'a'nın *Leyâlî'r-Rûhi'l-Hâir* (*Şaşkın Ruhun Geceleri*, 1912) adlı eseri Mısır sosyal ve siyasî hayatını sorunsallaştıran iki çalışmadır. Mahmûd Tâhir Hakkı ise *Azrâ Dinşevay* (*Dinşevay'in Bakiresi*, 1906) adlı romanında İngiliz askerlerinin avlanmak için gittikleri bir Mısır köyünde yaptıkları katliamı ele almıştır⁶.

1914 yılında ilk Mısır romanı olarak kabul edilen Zeynep adlı eserle birlikte modern zamanların divanı kabul edilen roman sanatı toplumsal yapının eleştirisi ve şekillenmesinde etkili olmuştur. 1798 yılında Napolyon'un Mısırı işgaliyle başlayan Batılılaşma süreci, yurt dışı öğrenci heyetlerinin gittikleri ülkede şahit oldukları kültürel atmosferi ve modernite araçlarını kendi ülkelerinde ikame etme arzusu, nasıl Batılılaşım sorusunu beraberinde getirmiştir.

1 Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi 2: Sadru'l-İslâm Dönemi*, (Ankara: Fenomen Yayınları, 2009), 102.

2 Hasan Çiftçi, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 12.

3 Esat Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 301.

4 Seyyid Hâmîd En-Nessâc, *Bânûrâmâ'r-Rivâyeti'l-Arabîyyet'il-Hadîse*, (Kahire: Mektebetu'l-Gaîb, 1985) 4-5.

5 Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı*, (Ankara: Hece Yayınları, 1997), 51.

6 Er, *Modern Mısır Romanı*, 74.

Buradan hareketle ilk dönem Mısır romanının sorunsallarını, eş seçimi⁷, çok eşlilik⁸, batıl inançlar, tabakalaşma,⁹ ve ithal yasaların¹⁰ karmaşa oluşturduğunu söylemek gerekir. 1919 yılında Mısır'ın ilk bağımsızlık hareketi olan halk ayaklanmasından sonra İngiltere'den elde edilen kısmi bağımsızlık bu sorunların tartışılması için fırsat olmuştur.

1923 yılında ilan edilen anayasanın kısa süre sonra yürürlükten kaldırılması ve 1932-33 yılları arasında ülkeyi demir yumrukla yöneten İsmail Sıdkî Paşa iktidarının özellikle kırsalda çiftçiye uyguladığı baskı sonucu halkın büyük kesiminin katılımıyla oluşan 1936 devrimi, ikinci dönem roman yazarlarının sorunsalları arasında yer almış, bunun sonucunda toplumu hak ve özgürlüğünü talep etmeye teşvik eden eserler ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kahire'de artan İngiliz askeri sayısı ve onlara hizmet eden bar ve pavyonların sayısındaki artış, savaş ekonomisinde halkın yaşadığı fakirlik sonucu meydana gelen yozlaşma, realist roman yazarlarından Abdurrahman eş- Şarkâvî, Necip Mahfûz ve Yusuf İdris gibi edebiyatçıların kalemine konu olmuştur. 1952 devrimine kadar gerek İngiltere'den bağımsızlığın elde edilmesi gerekse tabakalaşmaya çözüm önerileri kapsamında sosyalist komünist ve Müslüman kardeşler gibi oluşumların sosyal adalet çağrılarını konu edinen romanlar Mısır edebiyatında yer almıştır.

Mısır'ın yerli yöneticilerine kavuştuğu Hür subaylar devrimine kadar siyasi eleştiri konusunda ön plana çıkan iki isim Abdurrahman eş- Şarkâvî (1987-1920) ve Necip Mahfûz'dur (1911-2006). 1952 devrimi toplumun her kesiminde büyük bir coşkuyla karşılanmış ancak bir müddet sonra totaliter yapıya evrilmesi ile yine söz konusu iki yazarın eleştiri konusu olmuştur. Şarkâvî Fellâh adlı romanda devrimin olumlu ve olumsuz yönlerini masaya yatırırken Mahfûz'un *Sersere fevka 'n-Nîl* (*Nil Üzerinde Gevezelik*; 1966) ve *el-Kerne* (*Karnak Kafe*; 1974) adlı romanlarda söz konusu dönemi eleştirdiği görülür. Oysa Abdünnâsır'ın istibdat yönetiminde Abdulhalim Abdullah (1913-1970) Yusuûf es- Sibâî (1917-1978), Fethî Gânîm (1924-1999), gibi yazarlar romanlarında siyasi eleştiriden ziyade bireysel tekamüle ve toplumsal iyiliğe odaklanırken İhsân Abdulkuddûs (1919-1990) daha çok kadının toplumsal yapıdaki yerini ataerkil bir söylemle ele almıştır. Siyasi eleştiri alanında kalem oynatan Cemâl el Gîtânî ise (1945-2015) *Risâletü'l- Besâir fi'l- Mesâir* (*Değişime Bakış Risalesi*, 1989) adlı eserde Kapitalizm'in Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında meydana getirdiği değişimi konu edinmiştir.

Abdünnâsır iktidarına şahit olan Sunullah İbrâhîm (1937-) kendisi de Sosyalist ideolojiyi desteklediği için onun uyguladığı baskı rejimini makul karşılamış, siyasi eleştirinin ana temayı oluşturduğu romanlarında Gîtânî'de olduğu gibi Enver Sedât dönemindeki İnfîtâh (Açılım) politikası ve hapishanelerde yapılan zulmü sorunsallaştırmıştır.

21. yüzyılda Mısır edebiyatında gerek makaleleri gerekse yazdığı romanlarla halkı demokrasiye davet eden Alâ el Asvânî (1957-) Kral Faruk dönemini eleştirdiği *Nâdî's-*

7 Eş seçimi ile ilgili bkz; Muhammed Hüseyin Heykel, *Zeyneb*, (Kahire: Hindâvî, 2011).

8 Çok eşlilikle ilgili bkz; Tâhâ Hüseyin, *Şeceratü'l-Bûs*, (Kahire: Hindâvî, 2013).

9 Batıl inançlar ve tabakalaşma ile ilgili bkz; Mahmûd Tâhir Laşin. *Havvâ Bilâ Âdem*, (Mısır: Matbaatu'l-İtimat, 1934).

10 İthal yasalarla ilgili bkz; Tevfik El-Hakîm. *Yevmiyyâtü Nâibin fi'l-Eryâf*, (Kahire: Mektebetü'l-Mısır, 2003).

Seyyârât (Mısır Otomobil Kurumu; 2013), Enver Sedat dönemini eleştirdiği *İmâretü Ya'kûbyan* (Yakupyan Apartmanı; 2002) ve Mısır baharının anatomisini çıkardığı *Cumhûriyye Keenne* (Sanki Cumhuriyet; 2018) adlı romanından sonra *el-Eşcâru Temşî fî'l- İskenderiyye* (İskenderiye de Ağaçlar Yürüyor; 2024) romanıyla Abdünnâsır dönemindeki istibdat yönetimini eleştirmiştir.

1. Mısır Siyasi Hayatı

Mısır 1882 yılında Urâbî ayaklanmasından sonra İngiltere vesayetine girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Wilson ilkelerinden ilham alarak bağımsızlık çağrısında bulunan Sa'd Zağlul önderliğinde (1919) yaklaşık kırk yıl sürecek bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. 1923 yılında İngiltere'den kısmi bağımsızlık elde edilip anayasa ilan edilse de Mısır'ın dış politikasına hala İngiltere'nin karar vermesi ve kralın istediği zaman parlamentoyu feshetme yetkisi demokratik bir süreç için gerekli şartları sağlayamamıştır.

Mısır siyaseti İngiliz komiserliği, kral ve onun kabine kurma yetkisi verdiği liberal ya da VEFD Partisi arasında gelişirken özellikle İsmâîl Sıdkî Paşa yönetimi altında (1932-33) kırsalda çiftçi oldukça zor günler geçirmiş¹¹ 1936'daki seçimler sonunda dördüncü kez başbakan olan Nahrâs 1936'da İngilizlerle karşılıklı savunma ittifakı anlaşması imzalamıştır. İngiltere bir kez daha Mısır'ın bağımsızlığını sembolik olarak tanımış ancak vesayeti devam etmiştir¹².

Tarım topraklarının büyük bir kısmının yönetici seçkinlerin elinde olduğu ve sulamanın devlet eliyle yapıldığı bu topraklarda bey ve paşaların lehine sulama günlerinin tayini, yeterli ürün elde edemediği için vergisini ödeyemeyen köylünün elinden arazisinin alınmasına neden olmuş, Mısır halkının yaşadığı fakirlik sosyal adalet çağrısında bulunan sosyalist, komünist ve Müslüman Kardeşler gibi oluşumları gündeme getirmiştir¹³.

Dış politikaya yön veren İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mısır'ı Akdeniz savunmasının üssü haline getirmesi ve ülkenin insan ve maddi kaynaklarını çıkarları için kullanması zaten kötüye giden Mısır ekonomisinin daha da bozulmasına, 1942'de Kahire'de ekmek ayaklanmalarının başlamasına neden olmuştur¹⁴. Zağlul'un vefatından sonra partinin başına geçen Nahrâs'a Kral Farûk'a (1936-1952) rağmen İngiltere'nin kabineyi kurma görevi vermesi (1942) VEFD'î gözden düşürmüştü ve parti bundan sonra İngiliz tanklarının koruması altında iktidara gelmesinin sonuçlarını yaşamıştır.

Nahrâs'ın, daha önce partisine hâkim olan milliyetçi havayı yeniden canlandırmak için İngiltere ile 1936 yılında yapılan anlaşmayı feshi (1951) sonucu İngiliz tanklarının İsmailiyye'de bir polis karakoluna saldırarak elli polis memurunu şehit etmesine Mısır halkı gösterilerle cevap vermiş, 23 Temmuz 1952 yılında bir gurup genç subay yönetime el koyarak yaşanan bu karmaşaya son vermiştir.

11 Sıdkî Paşa hükümeti büyük toprak sahipleriyle sermaye sahiplerini gözetirken köylü vergi yükü altında ezilmiş, vergisini ödemekte güçlük çeken çiftçi borcunu kapatmak için ürününü, hayvanını hatta ev eşyasını çok cüzi miktarda satmak zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdurrahman er-Râfî. *es-Sevretü'l-Arabiyye ve'l-İhtilâli'l-İncilîzîyye*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1966), 164.

12 Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 225.

13 İbrâhim el-Beyyûmî Ganim, "Hasan el-Bennâ", *DİA*, c. XVI:307-310. (İstanbul: TDV, 1997) 307-310.

14 Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*, 227.

2. Hür Subaylar Devrimi ve Cemal Abdünnâsır

İngiliz işgalinden zarar görmüş ve yönetici yerli sınıfa kin besleyen orta gelirli toplumsal tabakaya ait, yaşları yirmi sekiz ila otuz beş arasında değişen ve kendilerine ‘Hür Subaylar’ adını takan gurup, ordu içinde gizili bir şekilde teşkilatlanmasını sürdürürken altı maddelik bir program hazırlamıştır (1951): İngiliz sömürgeciliğine ve onların Mısırlı iş birlikçilerine son verilmesi, devletin yabancı sermaye kontrolünden kurtulması ve feodalitenin kaldırılması bunlar arasındadır.¹⁵

Subaylar iş başına gelince Devrim Komite Konseyini kurmuş ardından 1923 anayasası kaldırılarak bütün siyasi partiler yasaklanmış, DKK devletin en üst icra organı olarak görev yapmaya başlamıştır. Grubun liderliğini üstlenen Abdünnâsır her ne kadar başlangıçta yaşı ve geçmişi itibariyle halka güven vermesi için Muhammed Necip’in cumhurbaşkanı ve başbakan olmasını sağlamışsa da bir süre sora onu ve harekete destek veren Müslüman Kardeşler örgütünü yaptığı manevralarla diskalifiye etmiştir.

Abdünnâsır, iktidarı döneminde tarım reformu gerçekleştirilmiş¹⁶, (1952)’bey’, ‘paşa’ gibi lakapları kaldırmış, kırsalda tarım kredi kooperatiflerinin kurulması yanında 1956 yılında yeni anayasayı ilan etmiş, 1954 yılında imzalanan anlaşma ile de Süveyş kanalından İngiltere’nin askeri birliklerini çekmesi sağlanmıştır.

Suriye ile Mısır’ın tek devlet olarak birleşmesini hedefleyen Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulması (BAC 1958) heyecanla karşılanırsa da Suriye, Mısır ordusunun ülkedeki olumsuz tavırları nedeniyle 1961 yılında BAC deneyimini sonlandırmıştır.

Nasır bu tarihten sonra iç siyasete yönelerek ekonomik gelişme için sosyalizmin benimsenmesine karar vermiş, ancak yerele işaret etmek amacıyla ‘Arap Sosyalizmi’ adını verdiği bir ideoloji geliştirmiştir. 1961 ila 1964 yılları arasında ülkede yabancı şirketler başta olmak üzere bankalardan sigorta şirketlerine, ithalat şirketlerinden otellere kadar tüm yerel işletmeler millileştirilmiş, medya devlet kontrolüne geçmiş, ancak işletmeden doğan hatalar nedeniyle ekonomide beklenen iyileşme sağlanamamıştır. Rejimin kayda değer başarısı olarak 650 bin feddan araziye tarıma kazandıran Asvan barajı (1970) gösterilebilir.¹⁷

Abdünnâsır iktidarını kimseyle paylaşmama hırsıyla Cumhurbaşkanlığı karar verme yetkisini kendisinde toplamış, bu da kurumların önemini ortadan kaldırmıştır. Mısır- İsrail savaşında yaşanan yenilgiyi (1948) unutturmak için 1967 yılında İsrail topraklarına yaptığı hamlenin başarısızlığı yanında Yemen savaşına asker gönderdiği için halkın yaşadığı huzursuzluğu, uyguladığı baskı politikasıyla bastırmıştır.

Mısır’ın ilk defa yerel yöneticilerine kavuştuğu bu tarihten sonra, başlangıçta sosyal adalet temelli reformlarla halktan her kesimin desteğini alan iktidar, otoriter rejime evrildiğinde,

15 Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*, 339

16 Yasa bir kişinin sahip olacağı toprağı 200 feddanla sınırlamış bunun fazlası devlet tarafından beş feddandan az toprağı olan köylüye dağıtılmıştır. Reformla köylülere yarar sağlamanın yanında toprak sahibi seçkinlerin siyasetten uzaklaştırılması hedeflenmiştir.

17 Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*, 350-353.

bir müddet suskunluğa bürünen entelektüeller yazdıkları makalelerde iktidarı eleştirmeye başlamış ve tutuklamalardan nasibini almıştır. Bundan sonraki bölümde söz konusu dönemi sorunsallaştıran Abdurrahmân eş- Şarkâvî, Necîp Mahfûz ve Alâ el- Asvânî'nin kaleme aldığı eserler ve eleştiri hedefleri ele alınacaktır.

3. Abdurrahmân eş- Şarkâvî ve Fellâh (Çiftçi 1967) Romanı

Yazdığı gerçekçi romanlarla Mısır'ın bağımsızlığı için çaba sarf eden ve toplumun yapılanmasında önemli rol üstlenen Şarkâvî, 1952 devrimi gerçekleştiğinde onu büyük bir sevinçle karşılamış ancak olumsuz yönlerini eleştirmekten de çekinmemiştir. Yazıları nedeniyle birkaç kez tutuklanan yazar son romanı Fellâh'ta devrim sonrası tarım arazilerinin paylaşılması, eğitimin kırsalda yaygınlaşması ve tarım kooperatifleriyle çiftçinin iş makinelerini ulaşabilmesi gibi olumlu değişime işaret ederken sosyalist yapılanmada mevkilerini kötüye kullanan kişileri eleştirmekten de geri durmamıştır.

Fellâh romanında, kendisine 'Bey' diye hitap etmediği için köy delikanlısı Sâlim'i ağaca bağlayarak döven Sosyalist Komitesi başkanı Rızık Bey, zirâi kontrolörle anlaşıp reformla elinden alınan arazilerini geri kazanmak arzusundadır. Zirâi kontrolör Sâlim'e imzalattığı belge ile verimli arazisini onun kıraç toprağı ile değiştirmiş, kooperatif makinelerini da Rızık Bey'e tahsis etmiştir. Durumu şikâyet için kasabaya giden köylüler, Rızık Bey'e karşı geldiği için tutuklanmış, çiftçilerin direnişi şehirden gelen yabancının müdahalesiyle sonuçsuz kalmıştır:

*"Bir kez daha şehirden garip bir adam gelir. Elbisesi, davranışları, konuşması, görünüşü garip bir adam... Sert emirler verir, köylünün unuttuğu korkularını ona yeniden hatırlatmıştır. Devrim öncesinde olduğu gibi köylü bir kez daha şehirden gelen bir adamdan şüphelenmiş, bir kez daha kendisiyle alay edilmiştir..."*¹⁸

Yaşanan olumsuzlukların giderilmesi için mücadeleye devam etmek gerektiğini savunan yazar, bunu köy öğretmeninin cümleleriyle vurgular. Köy öğretmeni Abdulsûd, hayatta insanın yolunu belirleyen en önemli şeyin ilim olduğu ve bundan sonra kat etmeleri gereken yolda hakkın peşinden gidip zulme karşı sesiz kalmamaları gerektiğini Sâlim'e aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir¹⁹:

"Seni ağaca bağlamasına izin veren sensin. Seni aldatmasına da sen izin veriyorsun. Abdalzîm'le aradaki fark ne biliyor musun? Abdalzîm senin yaşlarındayken kanunlara, tehlikeye, istilâya başkaldırıyordu. Fakat sen özgür topraklarda, senden öncekilerin yaptığı devrimin özgürleştirdiği topraklarda yaşıyorsun. Bu toprakları İngilizlerin ve derebeylerin elinden kurtaran devrimin..."

Sen derebeyliğin ne olduğunu bilmiyorsun Sâlim. Şimdi zayıf bir düşmanla mücadele ederken hükümet, kanunlarıyla senin yanında... Her şey senin yanında... Buna rağmen aldatmalarına müsaade ediyor ve hurma ağacına bağlayıp kırbaçlamalarına izin veriyorsun.

*Annen senin yaşındayken bunları kabul etmiyordu. Bu korku size nereden geldi. Zamane çocukları... Hükümet yanınızdayken herkesten korkuyorsunuz"*²⁰.

18 Abdurrahman Eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, (Kahire: Müessesat b. Abdullah, 1973), 105.

19 Abdurrahman Eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, 118-119.

20 Abdurrahman Eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, 120-121.

Kırsalda toprak reformu gerçekleştirilip tabakalaşmanın önüne geçilirken şehirde halkın zengin görüntüsü Sâlim'in annesinin canını sıkımsı öğretmen aşağıdaki cümlelerle onu teselli etmiştir:

"Sabret Sâlim'in annesi... Başkan sosyal tabakalar arasındaki farkı kaldırmak için çalışıyor. Eski aristokratikler tamamen tasfiye edildi. Onların hiçbir mali kudreti kalmadı, fakat şimdi, yeni bir sosyal sınıf türedi. Adı; "Sonradan Görmüşler Sınıfı". Durumu eskiden bizim gibi olan bazıları, büyük para kazanacak konuma geldiler. Çok para kazanmalarına izin verildi. İşte yeni sosyal sınıfı bunlar oluşturuyor... Ama başkan onlarla aramızdaki farkı kaldırmak için çalışıyor".²¹

Şarkâvî devrime karşı ümitlidir, roman devrim sonrası sosyalist yapılanmada mevkilerini çikarları uğruna kullanan yöneticilerin görevlerinden alınmasıyla bitirmiştir. Ancak Nâsir yönetimi otoriter rejime evrilip muhalif sesleri bastırmak için tutuklama ve baskıyı artırdığında onun da devrime karşı fikri değişecektir.

4. Necîp Mahfûz ve Sersere fevka'n-Nîl (Nîl Üstünde Gevezelik) ile el-KerneK (Karnak Kafe) Adlı Romanları

Mısır'da ikinci dönem roman yazarları arasında gerek toplumsal yapıyı betimlemesi gerekse eleştirel üslubuyla önemli bir yere sahip olan Mahfûz'un edebi hayatı çoğu eleştirmen tarafından üç dönemde incelenmiştir. Tarihi olarak adlandırılan birinci dönemde macera, savaş ve eski Mısır tarihini konu edinen Abesu'l- Akdâr (Kaderin Cilvesi 1939), Râdûbîs (1943) Kifâhu Tîbe (Tîbe'nin Mücadelesi 1944) adlı üç roman bulunmaktadır. İstediklerini yazabilmek için gerçekçi edebiyata yöneldiğini söyleyen yazar²² 1944 ila 1952 yılları arasında²³ çocukluğunu geçirdiği Cemâliye Mahallesi gibi dar gelirli ailelerin yaşadığı semtlerde halkın geçim sıkıntısını siyasî olayların ışığında betimlemiştir.

İkinci dönem roman yazarlarının 1952 devrimine kadar gündemini oluşturan bağımsızlık olgusu devrimi büyük bir coşkuyla karşıladıkları bu tarihten sonra yerini Abdünnâsir'in anti demokrat tutumunu eleştirdikleri eserlere bırakmıştır.

1952 devrimi sonrası artık yazmanın bir anlamı kalmadığı gerekçesiyle bir müddet suskunluğa bürünen Mahfûz²⁴ daha sonra yazdığı sembolik romanlarla toplumsal yapıyı eleştirmeye devam etmiştir. Onun "Sersere fevka'n- Nîl" adlı eseri bunlardan biridir. Mahfûz hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı *el- Kernek* adlı romanında ise söz konusu dönemi gerçekçi bir üslupla sorunsallaştırmıştır.

21 Abdurrahman Eş-Şarkâvî, *el-Fellâh*, 116-117.

22 Abd'ul-Muhsin Tâhâ Bedr, *er-Ru'yetu ve'l-Edât Necîp Mahfûz*, (Kahire: Darû'l-Meârif, 1990) s.64.

23 Bazı romanlarının yayım tarihi bu tarihten sonra olsa da Mahfuz bunların yazımını daha önce bitirmiş, yayınlanması gecikmiştir. Gerçekçi dönemde kaleme aldığı romanlar şunlardır: *el-Kahiretü'l-Cedide* (Yeni Kahire, 1945), *Hânü'l-Halîlî* (1946), *Zukâku'l-Midak* (Midak Sokağı, 1947), *Bidâye ve Nihâye* (Başlangıç ve Son, 1949) ve *Beyne'l-Kasrayn* (İki Kaşık Arası, 1956), *Kasru's-Şevk* (Şevk Sarayı, 1957), *es-Sukkeriye* (Şeker Sokağı, 1957).

24 Rahmi Er. "Necîp Mahfûz'un el-Liss ve'l-Kilâb Adlı Romanı Üzerine", *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 46, (1996), 5

4.1. Sersera fevka'n- Nîl (Nîl Üzerinde Gevezelik, 1966)

Mahfûz söz konusu eserini Arap sosyalizminin Mısır toplumsalına hâkim olduğu ve iktidarın otoriter rejime evrildiği bir dönemde kaleme almıştır. Mısır'da Nasır'ın muhalif görüşleri sindirmek için uyguladığı baskı ve onu destekleyenlerin bunu normalleştirilmesi Mısır halkının birbirine ve devlete yabancılaşmasına neden olmuş tutuklamaların arttığı bu dönemde halk büyük bir suskunluğa bürünmüştür.

Mahfûz söz konusu eserde, orta tabakaya mensup (memur, avukat, gazeteci, yapımcı, yazar) bireylerden oluşan ve kendilerine 'millet' adını veren grubun Nil üzerinde yüzen bir evde bir araya gelerek yaptıkları sohbetleri konu edinir. Bu sohbetlerin ayrılmaz parçası uyuşturucu onları hem gündeme hem kendilerine uzaklaştırmış artık anlamlandıramadıkları dünyanın dışında kalmak tercihleri olmuştur.

*"Enis, alaycı bir tavırla; 'Kafamızı şişirmeyin, dedi. "Duyduğumuz onca şeye rağmen dünya yerinde duruyor ve bir şey olacağı da yok. Üstelik bizim dünyayı umursamadığımız gibi, dünya da bizi umursamıyor"*²⁵.

Bu entelektüel gurubun gayrı meşru tavırları Mısır gündemine dair hayal kırıklığının bir yansıması, yıllardır özleştikleri 'milli bilinç'in anlamını yitirmesiyle düştükleri boşlukta yaşadıkları debelenmedir: Grup, kapısı sokağa açılan bu evde alenen esrar çekerken onlara yeni katılan tarih öğrencisi Sena'nın; "Polisten korkmuyor musunuz?" sorusuna, sanat eleştirmeni Ali Seyyit şu cevabı verir:

*"Biz polisten, ordudan, İngilizlerden, Amerikalılardan, görünen ve görünmeyen her şeyden korka korka, artık hiçbir şeyden korkmaz hale geldik"*²⁶.

Yazmak istediği bir tiyatro oyunu için gruba katılan Semâra adlı genç kadın, onlarda yaşama sevinci uyandırmaya çalışmış ancak grubun işlediği bir suça ortak olduğunda o da bu gurubun bir üyesi olmuştur. Zira birey toplumun bir parçasıdır: *"Eskiden hayata anlam katan değer üstüne konuştular. Bu değerlerin bir daha gelmemek üzere kaybolduğunu kabul ettiler. Dolayısıyla hayatı artık ne üstüne inşa edecektik? Semâra bu soruya 'Yaşam isteği' diye cevap verdi..."*²⁷.

Semâra içtenlikle sordu: *'Etrafta olup bitenler sizleri gerçekten ilgilendirmiyor mu? -Bazen güldürü malzemesi olarak işimize yarayabiliyor.'*(...)

-Ali es-Seyyid: *"Sen Mustafa'nın sözüne bakma."* dedi. *"Biz, onun söylediği kadar bencil değiliz. Fakat baktık ki gemi bizim düşüncemiz ve desteğimize ihtiyaç duymadan ilerliyor, bu konuda daha fazla düşünmenin anlamı yok. Zira belki de bu nedenle insan tansiyon hastası olabilir"*²⁸.

Hayatın gerçeklerinden kaçarak absürte hapsolan bu grup, gezintiye çıktıkları bir akşam, kazayla çarptıkları adam öldüğünde çatışmaya düşmüş, ilk kez ayık işe gitmek zorunda kalan

25 Necip Mahfûz, *Serseretü fevka'n- Nîl*, (Kahire: Hindâvî, 1966), 14-15.

26 Necip Mahfûz, *Serseretü fevka'n- Nîl*, 20.

27 Necip Mahfûz, *Serseretü fevka'n- Nîl*, 28.

28 Necip Mahfûz, *Serseretü fevka'n- Nîl*, 31.

Enis patronla tartışıp işten kovulmuş, her akşam kullandıkları eroin karaborsaya düşünce gurup dağılmıştır.

Mahfûz romanda hatayı görmezden gelmenin başka hatalar doğuracağı ve bir gün sistemin çöküp, geminin karaya oturacağı mesajını vermiştir. Bir parçası olduğumuz dünya, kendimizi ondan izole etsek de bir gün varlığını hatırlatacak ve insan duyarsızlığının bedelini ödeyecektir. Mahfûz'un sembolik bir üslupla kaleme aldığı romanda sarhoş bireylerin ağzından çıkan doğru cümleler Nâsır döneminde yaşanan istibdatla karşı bir eleştiridir.

Onun Nâsır dönemini eleştirdiği bir diğer eser *el-Kerneke* adlı romanıdır.

4.2. El- Kernek (Karnak Kafe, 1974)

Necip Mahfûz yukarıda ifade edildiği gibi 1952 devriminden sonra bir müddet suskunluğa bürünmüş daha sonra yazdığı sembolik romanlarla iktidar eleştirisine devam etmiştir. Onun 1971 yılında kaleme alıp 1974 yılında yayınladığı el-Kerneke adlı romanı iktidarı kötüye kullanan ve muhalifleri sindirmek için şiddete başvuran Nâsır dönemine açık eleştiridir. Mahfûz söz konusu eseri yazmasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Rîş kahvesinde tutuklulukları sırasında gördükleri işkenceyi anlatan arkadaşlarımı dinlerken aklıma bunları yazmak geldi. Kendi kendime “konuya dikkat çekmek için neden bunları edebi bir eser haline getir miyorum?” dedim. Nihayet bu fikir savaş mahkemesi müdürü Komiser Hamza Besyûnî ile karşılaştıktan sonra olgunlaştı*”²⁹.

Mahfûz kırk yaşlarında eski bir şarkıcının işlettiği, halktan muhtelif kesimin buluşma yeri olan kafede birkaç kez tutuklanıp salıverilen ve her defasında hayattan biraz daha kopan İsmâil eş- Şeyh, Hilmi Hamâde ve Zeynep Deyyâp adlı üç öğrencinin hikayesini anlatmıştır.

“Tutuklanmak çok korkunç.

-Tutuklulara yapılanlar hakkındaki söylentiler daha da korkunç.

-İnsanı korkudan titreten türden şeyler.

-Ne soruşturma var ne de savunma.

-Aslında kanun yok.

-Fakat bir devrimin gerçekleştiği ve bu süreçte böyle istisnaların kaçınılmaz olduğu söyleniyor.

-Bir süreliğine de olsa özgürlük ve demokrasi için kurban vermek gerekecek?

-Fakat devrim gerçekleşeli on üç yıldan fazla oldu artık sistemin istikrar bulması gerekmez mi?”³⁰.

Söz konusu dönemde jurnal, tutuklama ve işkenceye yönelik eleştirinin yer aldığı romanda devrime dair inancını korumaya çalışan gençler sonunda ümidini yitirmiş, bu süreç Mısır'da otoriter rejimlerin başlangıcı olmuştur.

“Tarih boyu hiçbir zaman bu duruma düşmemiştik.” En azından kanunlar bizi koruyordu.”

“Hatta en baskıcı rejim zamanında bile özgür muhalefetin sesi duyuluyordu.” “Mücadele, sürgün ve fedakârlık dolu o günleri unutmak mümkün mü?”³¹.

29 Recâ En-Nakkâş, *Safahâtün min Müzekkerâti Necip Mahfûz*, (Kahire: Darü'ş-Şurûk, 2007), 141.

30 Mahfûz Necip. *El-Kerneke*, (Kahire: Dârü'ş- Şurûk, 2017), 19.

31 Mahfûz Necip. *El-Kerneke*, 36.

Arap baharındaki başarısızlığın nedenlerini Nasır'la iktidarı ele geçiren askerin bir daha bunu yitirmeme hirsında aramak yanlış olmayacaktır:

“Ne de olsa görünmeyen güçlerin, şeffaf casusların ve gündüzün aydınlığında bile kendini gizleyen hayaletlerin olduğu bir zamanda yaşıyoruz. (...) Karanlık bizi sardığında, kuvvetten sarhoş olduğumuz ya da ilahları taklit ederken neşeye boğulduğumuzda içimizin derinliklerinde gizlenmiş vahşi miras canlanıp uzak geçmiş yeniden diriliyor...”³².

Üniversite öğrencisi gençlerden İsmâil eş-Şeyh ve Zeynep ed-Deyyâp sosyalist rejime inanıp devrimi desteklerken Hilmi el-Hamâde komünist rejim yanlısıdır. Müslüman Kardeşlere üye oldukları gerekçesiyle ilk kez tutuklandıklarında hapishanede kaldıkları birkaç aydan sonra salıverilmişlerdir.

“Devrime hala inanabildiğinize şaşırtıyorum!” demişti, Hilmi. “İsmâil vücudta bağırsakların olması insan aklının asaletine zarar vermez.” diye cevap vermişti³³.

İkinci tutuklama bu kez komünist oldukları gerekçesiyledir. İsmâil eş-Şeyh'le Zeyneb arasındaki ilişkiyi öğrenen teşkilat, İsmâil'in suçunu itiraf etmesi için kız arkadaşını kullanmış, Zeyneb askerler tarafından işgal edilmiştir. Devlet için casusluk yapmaları şartıyla salıverilen iki gençten Zeyneb delil yetersizliğiyle bırakılan Hilmi Hammâde'yi erkek arkadaşını korumak için şikâyet etmiş, Hammâde hapishanede gördüğü işkence sonucunda hayatını kaybetmiştir. Uğradığı tecavüzden sonra zaten yaşayan ölüye dönen Zeyneb ve İsmâil hayattan tamamen koparken artık devrime olan inançlarını da yitirmişlerdir:

“Herkesin görüş birliğinde olduğu şey; hayatımızın en büyük yalanını yaşıyor olduğumuzdu.” “Sen buna katılıyor musun?” “Vücudumu paramparça eden işkence altında bütün inancımı yitirdim. Her şeyi kaybetmişim gibi hissediyorum.”³⁴

MaHFûz, Abdünnâsır dönemini gerçekçi bir üslupla eleştirdiği bu romanında Mısır halkının hayal kırıklığını vurgulamış, söz konusu dönemi aynı üslupla eleştiren ‘Alâ el-Asvânî ‘İskenderiye’de Ağaçlar Yürüyor’ adlı eserinde Mısır’a göç edip onu vatan belleyen yabancı unsurların gözüyle devrimi sonsunsallaştırmıştır.

5. el-Eşcâru Temşî fî'l- İskenderiyye (İskenderiye’de Ağaçlar Yürüyor, 2024)

21. Yüzyıl Mısır edebiyatında önemli bir isim olan ‘Alâ el- Asvânî yazdığı gerçekçi romanlarla Mısır toplum yapısını hem eleştirme hem de şekillendirme de önemli bir sorumluluk yüklenmiştir.

Siyasi eleştiriyi eserlerinde amaç edinen yazar 2024 yılında kalem aldığı ‘el-eşcâru Temşî fî'l- İskenderiye’ (Kahire’de Ağaçlar Yürüyor) adlı romanında Mısır’ı yurt edinmiş yabancı unsurların devrimden sonra yaşadıkları baskıyı, jurnal ve tutuklamaları sorunsallaştırmış, millileştirme politikasıyla mallarının müsadere edilmesini konu edinmiştir.

Mısır’da doğmuş, büyümüş İtalya, Fransa, Yunanistan gibi farklı ülkelere mensup birkaç arkadaşla onların yerli Mısırlı dostları, Lidâ’ya ait Artanyus lokantasında her akşam bir araya

32 MaHFûz Necip. *El-KerneK*, 22.

33 MaHFûz Necip. *El-KerneK*, 56.

34 MaHFûz Necip. *El-KerneK*, 58-59.

gelip hem sıradan hem de gündeme dair olayları konuşup tartışmışlar bu konuşmalar devletin kulağı haline gelen hafiyelerle dışarı sızdığına önce suskunluğa bürünüp sonra tamamen dağılmışlardır.

Asvânî Yakupyan Apartmanı'nda 1952 devrimi sonrası göçe zorlanan yabancı unsurlardan ya da iftitahtan politikasıyla tabaka atlayan zenginlerden boşalan dairelere yerleşen subay ailelerin çarpık modernleşmesini eleştirdiği gibi 'İskenderiye'de Ağaçlar Yürüyor' adlı romanda benzer şekilde 52 devrimi sonrası gücü eline geçiren iktidar mensuplarının eğreti modernitesine de işaret etmiştir.

Devrim sonrası Artinyus lokantası duvara astığı Kral Faruk'un resmini Abdünnâsır'ın resmiyle değiştirmesi dışında aynı kalmış ve ülkeyi terk etmek zorunda kalan yabancılar dışında müşterisinde bir değişiklik olmamıştır:

*"Yeni hâkim tabaka (Subay ve aileleri) Artinyus lokantasını sevmiyor ama rahat bir hayatın tadını çıkarma, her konuda bir aristokrat gibi davranma arzusuyla yanıp tutuşuyordu. Devletin 'Halk Düşmanı' iddiasıyla sahiplerini dışarı attığı görkemli ev ve dairelerde ya ücretsiz ya da cüzi bir para karşılığı oturuyor, el-Cezira ve Sporting gibi meşhur spor kulüplerine ücretsiz üye olup çocuklarını Mısır'ın en kaliteli okullarında okutuyorlardı. Bütün bunlar Mısır'ın yeni yönetici sınıfına serbestti ama Artinyus lokantasına gelince burası onalar göre değildi. Mönü Fransızca olduğu gibi tabak isimleri ezberlenmek bir yana telaffuz etmek için bile uzun ve karıştı. Lokantaya ilk girişlerinden hesabı ödeyinceye kadar bilmedikleri bir takım aristokratik eylemlerin şokunu yaşıyorlardı. Bütün bunlar aradıkları hâkimiyet duygusundan onları mahrum ediyor, bu nedenle Artinyus yerine coşkuyla karşılanacaklarını bildikleri, sevdikleri Şark yemeklerini servis eden lokantalara gitmeyi tercih ediyorlardı."*³⁵

2011 devrimi sırasında Müslim gayrı Müslim ve halkın her tabakasından Mısır insanının özgürlük isteğine vurgu yapan Asvânî'nin Mısır'ın yapıtaşlarını oluşturan köylü kesim başta olmak üzere fakir halkı ötekileştirip üst kültürü olumlama yadırganacak bir durumdur. Alt ve orta tabakaya mensup aile çocuklarının gerçekleştirdiği 1952 devriminde tartışılacak son şeylerden biri muhtemelen onların aristokrat yaşama yabancı olmasıdır.

6. Otoriter Rejim ve İtaat Olgusu

Kendilerine Kukas adını veren Artinyus müdavimi arkadaş grubunun Mısır'a dair en büyük endişesi otoriter rejime evrilen Abdünnâsır yönetimine dairdir. Mısırlı bir avukat olan Abbâs, Abdünnâsır döneminde gerçekleşen ücretsiz eğitimi, açılan fabrika ve Seddü'l-Âli barajı gibi olumlu gelişmeleri "çocukların kumdan yaptığı kalelere" benzetmiş ve bir dalganın hepsini alıp götürceğini söylemiştir³⁶.

Bir Fransız olan Şantel'in buna cevabı aşağıdaki gibidir: "Mısırlılar tarih boyu istibdat dışında bir yönetim görmedikleri için onlar fitri olarak itaatkârdır ve diktatörün gölgesi altında kendilerini güvende hissederler." (...) "Mehmet Ali Paşa döneminde Mısır'da yaşamış ve ilk tıp okulunu açmış olan Antoine Clot Bey anılarında; 'Mısırlıların devrim yapma kabiliyeti olmadığını,

35 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi'l- Kâhire*, (Lübnan: Dârunûfel, 2024), 10.

36 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi'l- Kâhire*, 17.

bazen ayaklanmaya niyet edecek olsalar zulümle karşılaştıklarında hiçbir başkaldırının cezasız olmayacağı gerçeğini hatırlayıp yeniden iktidara itaate yöneldiklerini” yazmıştır. Enes ona cevap verir: “Clot Bey ne yazarsa yazsın Mısırlıların yaptıkları büyük devrimleri tarih kaydetmiştir.”³⁷

Aslında Mahfûz’un *el-Kerne* romanında geçtiği gibi Mısır halkı tarihte hiçbir zaman Abdünnâsir döneminde olduğu kadar baskılanmamış, onu bağımsızlığa taşıyan 1919, 1936 devrimlerini gerçekleştirmekten geri durmamıştır.

Asvânî otoriteyi konu edindiği *Diktatörlük Sendromu* adlı eserinde itaat konusunu benzer şekilde ele almış bunun nedenlerini arasında dini duyguları gösterdiği gibi söz konusu romanda da buna vurgu yapmıştır: “*Dini hassasiyetin zulme boyun eğip adaleti diğer aleme bırakmana neden oluyor. Din itaate alıştırtıyor; sırasıyla Rabbin, din adamlarına ve kocana itaat ettikten sonra bir diktatöre itaat etmene şaşırmamak gerekir.*”³⁸

21. Yüzyılda Mısır’ın özgürlüğü için itici bir güç olan Asvânî’nin dine dair olumsuz yargısı vaktiyle Afgânî’nin asr-ı saadet çağrısındaki haklılığını akla getirmektedir.

7. Hafiye ve Korku

Nâsırın iktidara geldikten sonra Müslüman Kardeşler ve komünist rejim taraftarlarını bertaraf etmek ve tek adam olarak iktidarını pekiştirmek için edindiği hafiyeler bir önceki romanda da yer almış korkunun egemenliği halkın esareti olmuştur.

“*Her diktatörün amacı her şeye tahakküm etmek, iktidarının devamını sağlamak için muhalifleri bertaraf etmektir.*”³⁹

Yazarın iddia ettiği itaat olgusunu bu perspektiften incelemek doğru olacaktır. Zira Mısır’ın özgürlük yolunda gerçekleştirdiği devrimler ve bu yolda feda ettikleri, tarihi kayıtlarla birlikte Mısır romanında da görülmektedir. Ancak 1952 devrimiyle askeri rejimin yönetimi ele geçirdiği Mısır’da, muhalifleri susturmak için uygulanan baskı ve her şeyden önce iktidarın sosyal adalet propagandası ve geçiş döneminde her şeyin mubah olduğu yolundaki söylemi, halkı arafta bırakmış, daha sonraki yıllarda artarak devam eden fakirlik olgusu ve hayatta kalma mücadelesi bağımsızlık arzusunun önüne geçmiştir.

“*-Seni duyan da askeri rejimden önce Mısır’ın cennet olduğunu sanar.*

-Cennet değildi... İngiliz işgali altındaydı, gücü elinde tutmak isteyen bir kral vardı ama gerçek bir liberal atılım, bağımsız bir yargı sistemi ve işgale direnen, kendi iradesini iktidara dayatan güçlü bir ulusal hareket vardı”⁴⁰.

“*Mısırlıların çoğu düşünmeyi bırakıp lidere tapınmaya başlamışken, biz hala farkındalığımızı ve bağımsız düşünme yeteneğimizi koruyoruz. Hasta kitleler arasındaki zihinsel ve psikolojik*

37 Benzer ifadeler romanın muhtelif bölümlerinde yer almaktadır: “Mısır’da demokrasinin gerçekleşmesine yönelik her girişimin başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdur. Çünkü Mısırlılar onu dizginleyip koruyacak güçlü bir otoriteye boyun eğmeye alışmıştır. Tarihleri boyunca tiranlıktan başka bir şey tanımayan Mısırlılar, istikrarı sağlayan adaletsizliği, huzursuzluk ve kargaşaya neden olan mücadele gerektiren adalete tercih ederler.” Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi’l- Kâhire*, 35.

38 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi’l- Kâhire*, 21.

39 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi’l- Kâhire*, 89.

40 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcârü Temşî fi’l-Kâhire*, 176.

sağlığımız beni sevindiren bir gerçek ama bunun uzun sürmeyeceğine ve bir gün bedelini ödeyeceğimize inanıyorum. Biz suç işlemiyoruz. Sadece gece yarısı müşterilerine kapısını kapatmış bir barda sohbet ediyoruz fakat artık Nâsır döneminde konuşmak suç oldu. Bir kahvede espri ya da yorum yaptığı için tutuklanan kişiler tanıyorum. Faşist yönetimin bizi görmezden gelmesi mümkün mü? Mısırlılar özgürlük için mücadele edip hürriyet için binlerce şehit verdikten sonra nasıl olur da zulme boyun eğip lidere tapınırlar?”⁴¹.

Nitekim iktidar Karlo’yu ajan olarak kullanmak istemiş, kabul etmediğinde, hem annesi hem de lokantada gece toplantıları düzenlediği suçuyla tehdit edilince Nâsır’a muhalif bir ülke başkanının karısını baştan çıkarıp gizlice fotoğraflarını çekme görevini (el-Asvânî, 2024, s. 321) kabul etmek zorunda kalmıştır. İktidarın bir diğer hamlesi Artenyus lokantası sahibi Lida’nın casuslarla iş birliği yaptığı söylentisini çıkarmak olmuş, öfkelenen halkın hedefi olan lokanta yağmalanınca kapanmak zorunda kalmıştır⁴².

Nâsır muhalifi Avukat Abbâs’ın kardeşi Celil onun aracılığıyla Kukas mensubu Toni Kazan’ın çikolata fabrikasında çalışmaya başlamış, orada tanıştığı mali işler müdür Bedvî’nin davet ettiği sosyalist birliği toplantılarında kendisine tevdi edilen casusluk görevini milli bir sorumluluk olarak kabul etmiştir. İnsanların suskunluğa büründüğü kahvehane, berber gibi mekânlarda kendini Nâsır muhalifi olarak göstererek onları aleyhinde konuşmaya teşvik eden Celil, sonunda yetmiş yaşlarında bir ihtiyarın iktidarı eleştiren sözlerini raporlayarak tutuklanmasına neden olmuştur.

“Celil bir an sustu üzgün bir ifade takınarak mühendis oğlunu Yemen savaşında kaybeden yakınından söz etmeye başladı: “Kimse beni anlamıyor, bize ne Yeme’nden? Mısır ordusunun Yemen’de ne işi olduğunu kimse bana açıklayamıyor?” İnsanların yüzlerine bakıp cevap vermelerini beklemeye başladı. Herkes suskunluğa bürünmüş kimseden ses çıkmıyordu. Birden Kaptan Sa’d elindeki nargile şişesini sallayarak “ Gerçek ortada Abdünnâsır bir diktatör ve binlerce genç zayı de olsa Arap toplumunun lideri olduğunu herkese göstermek istiyor.”⁴³

“-Abdünnâsır’ın aldığı her karara güveniyorum. Sa’d amca diye itiraz ederek bağdırdı biri. -Akli başında bir insan bunu söyler mi? Abdünnâsır ne bir ilah ne de bir peygamber. Neden aldığı her kararı doğru bulmak zorunda olalım. Allah düşünmek için sana bir akıl vermiş Vefik.”⁴⁴

Celil, yaşlı adamın karısı kapıya dayandığında yaşadığı farkındalıkla yaptıklarını sorgulamaya başlamış, çalıştığı fabrika millileştirilirken dönen dolapları öğrenince rejimin olumsuzluklarını iktidara mektup yazarak anlatmak istemiştir.

8. Millileştirme Politikası

Nâsır döneminde iktidarın uyguladığı projelerden biri olan millileştirme romanın sorunsalları arasında yer almış, istikrar bulamayan bir ülke olan Mısır’da fabrika açmak yerine Batı’da yatırım yapmasını öğütleyen babasına ısrarcı olan Toni, bu konuda başarılı da olmuş, işçilerin aile ve

41 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcâru Temşî fi'l-Kâhire*, 109.

42 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcâru Temşî fi'l-Kâhire*, 317.

43 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcâru Temşî fi'l-Kâhire*, 301.

44 Alâ el-Esvânî, *el-Eşcâru Temşî fi'l-Kâhire*, 303.

çocuklarıyla ilgilenmek, spor salonlarından istifade etmelerini sağlamak, hasta yakınlarının tedavisini yüklenmek gibi bir takım olumlu davranışlar da geliştirmiştir. Fabrikanın mali işler sorumlusu Bedvî genel müdür olmak arzusuyla millileştirilmesi için rapor ettiği fabrikaya asker tarafından el konulduğunda işçilerin itirazına şiddet uygulayarak karşı konulmuştur:

“-Biz mösyö Toni ’nin yanında çalışıyoruz başkasının yanında çalışmayız.

-Devlet sorunsuz bir şekilde yönetimi devraldığında fabrikada çalışmaya devam edeceksiniz.

-Çalışmıyoruz

“Grev!” “Grev!” sesleri yükselmeye başlamıştı. Subay’ın kulağına bir şeyler fısıldadığı asker avlunun yakınında duran büyük arabaya doğru hızla yönelirken, Bedvî’ye sessizlik hakimdi. Asker, beraberinde on kişiyle dönmüş slogan atan işçileri kuşatmıştı. Subay eline mikrofonu alıp sert bir şekilde, “Duygularınızı anlıyorum. Lütfen bağırmayı bırakıp işinize dönün” diye anons etti.”⁴⁵

İşçilere gözdağı vermek için bir kişinin dövüldüğü bu sahneden sonra Celil, rejimi sorgulamaya başlamıştır: “Her şey şimdi anlaşıyordu. Bedvî Hadîr genel müdür olacağını önceden bildiği için yeni takım elbisesini giymiş, sabahdan beri ordunun gelmesini beklemişti. Celil, işçiye saldırı anını hatırladı. Neden ve niçin işçiler böylesine bir şiddetle bastırılmıştı? Bunlar Mısır subayı mı yoksa sömürge askerleri miydi? Fabrika sahibini desteklediği için bir işçiye çizmenin topuğu ya da silahın kabzasıyla nasıl vurulabilirdi? Garip olan temelde millileştirme mantığının işçi menfaatine olmasıydı. Nasır’da misak da bunu söylüyordu. (...) Küçük düşürülüp şiddet görerek yapılan millileştirme işçi menfaatine uygun olabilir miydi?”⁴⁶

Mahfûz’un el- Kernek, Şarkâvî’nin el-Fellâh romanında olduğu gibi sosyalist rejime gönül veren ve devrimin özüne uymayan davranışlardan iktidarın haberi olmadığını düşünen samimi Mısırlılar, devrimin iyi niyetine bir müddet daha inanmaya devam etseler de sonunda hayal kırıklığına uğramışlardır. Celil, Nasır’a yazdığı mektupta ona şu şekilde seslenir:

“Abdünnâsir döneminde işçilere böyle mi davranılacak? Sen bize’ Kaldır başını kardeşim baskı dönemi artık bitti’, dememiş miydin? İşte istibdadın en kötü şekli. İşçinin hakkına sahip çıkmak, şerefini korumak yerine onu bastırıyor, hakaret ediyor, küçük düşürüp sonunda parayla zulme karşı sessizliğini satın alıyorsunuz.! (...) Son olarak sayın başkan; eğer zulme karşıysan ona son ver ve adaleti gerçekleştir. Senden bunu yapmanı umuyoruz. Eğer bütün olan bitene razıysan bu aramızdaki bağ sonsuza kadar sona ermiştir bundan sonra asla sana inanmayacağım.”⁴⁷

Uzun tarihi boyunca bağımsızlık için mücadele etmiş bir milletin kendi idarecileriyle imtihanı bir yana 52 devriminden sonra içinde bulunduğu şartları anlamaksızın Batılı cümlelerle itaat kültürünü olumlamak, 2011 devrimindeki başarısızlığını genel bir okuma yapmaksızın özelde Mısır, genelde Orta doğu halklarındaki itaat duygusunda aramak haksızlık olacaktır.

Sosyolojiye veri sunmada özel bir yere sahip olan roman sanatı doğu toplumunu anlamak ve yorumlamak için önemli bir fırsattır. Nasır dönemini sorunsallaştıran Asvânî’nin bu romanı

45 Alâ El-Esvânî, *El-Eşcâru Temşî fi’l- Kâhire*, 364-365.

46 Alâ El-Esvânî, *El-Eşcâru Temşî fi’l- Kâhire*, 374.

47 Alâ El-Esvânî, *El-Eşcâru Temşî fi’l- Kâhire*, 416.

Batı bakış açısını yansıtmaması ve satır aralarındaki cevaplarla okuyucuya farkındalık kazandırması bakımından önemlidir.

Sonuç

Sosyal ve siyasî olaylara içkin şekillenen Mısır romanı, toplumsal yapıyı şekillendirmede bir araç olduğu gibi Batılı bakış açısının Orta Doğu toplumu için sloganlaştırdığı kavramların ötesinde halkı tanımak ve tarihi olaylardaki tepkisini anlamak için de fırsat olmuştur.

1952 yılında gerçekleşen Hür Subaylar Devrimine kadar İngiltere sömürgesi altında ve ekonomik sıkıntı içinde olan Mısır insanı yerel yöneticilerine kavuştuğu bu tarihten itibaren de demokratik alanda mücadeleye devam etmiş, bunda yönetimi elinde bulunduran güçlerin iktidar hırsı önemli bir etken olmuştur.

Batılı bakış açısının 'Mısır'ın otoriteye gönüllü teslim olduğu' yönünde çizdiği imaj, Mısır halkının 52 devrimine kadar kitlesel eylemlerle verdiği bağımsızlık mücadelesi ve bu uğurda feda ettikleriyle çelişmektedir. İngiliz sömürmesine karşı bağımsızlığını elde etmiş bir toplumun bu tarihten sonra yaşadığı suskunluğun nedenini iktidar baskısı ve yaşadığı fakirlikte aramak gerekir.

Abdünnâsır yönetimiyle simgelenen Hür Subaylar devrimi sonrası iktidardaki payını günümüze kadar pekiştiren askeri rejim 2011 yılında gerçekleşen Mısır Baharı'nın hedefine ulaşamamasının da nedenleri arasındadır.

Hür Subaylar Devrimi entelektüel kesim de dahil tüm halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış ancak bir müddet sonra otoriter bir rejime evrilmesi ile yeniden eleştiri konusu olmuştur. Bu dönemde rejim eleştirisi ya hala daha devrime inancını koruyan Şarkâvî'nin *Fellâh* adlı romanında olduğu gibi mevkisini çıkarları uğruna kullanan idareciler üzerinden yapılmış ya da Mahfûz'un *Serşeretü'l- Nîl* romanında olduğu gibi topluma yabancılaşmış bir grup entelektüelin esrar alarak gündemden koptuğu toplantılarda kurduğu cümlelerin arasına sıkıştırılmıştır.

Döneme dair gerçek eleştiri devrimin üzerinden yıllar geçtikten sonra gerçekleşmiş, Mahfûz *el- Kernek* adlı romanda rejim muhaliflerini jurnal ile tutuklayıp işkence ederek susturan Nâsır dönemini destekleyenler ve muhalifler açısından ele almıştır. Kendine ve rejime inancını yitiren gençliğin bundan sonraki süreçte yeniden ayağa kalkması artık mümkün olmamıştır.

Söz konusu dönemi ele alan Asvânî Mısır halkına mücadele ruhu kazandırmada öne çıkan önemli bir figürdür ancak itaat ruhunun kökenini dini taassupta araması kendi halkını doğru okuyamadığı ya da inançları doğrultusunda bir bakış açısı geliştirdiği fikrini uyandırmaktadır. Asvânî *el- Eşcârü Temşî fi'l- İskenderiyye (İskenderiye'de Ağaçlar Yürüyor 2024)* adlı romanda Nâsır dönemini otorite, jurnal ve korku ile devletin millileştirme politikası başlıklarında sorunsallaştırmış yerli ve yabancı bir grup insanın yaşam öyküsüyle zenginleştirdiği romanı söz konusu dönemde yaşanan değişimi gözler önüne sermiştir.

Mısır 1882 yılında Urâbî isyanıyla başlayan sömürge döneminde bağımsızlık için mücadele

etmiş ancak yerel yöneticilerine kavuştuğu 1952 devriminden sonra yaşadığı hayal kırıklığı ile suskunluğa bürünmüştür. Bir yanda devrime inancını yitirmeyen ve olumsuzlukları rejimde değil bireyde arayan insanlar diğer yanda rejim mağdurları zamanla öğrenilmiş çaresizliğe bürünmüş, sosyoloji için iyi bir veri kaynağı olan roman sanatı sorunsallaştırdığı bu olgu ile Ortadoğu’da devam eden bu sorunun özelden genele yorumlanması için iyi bir fırsat olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aytaç, Bedrettin. “Mahmûd Teymur’un Hikâyeleri ve Romanları”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Ayyıldız, Esat. *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Cleveland, William L. *Modern Orta Doğu Tarihi*, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Çiftçi, Hasan. *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi 2: Sadru’l-İslâm Dönemi*, Ankara: Fenomen Yayınları, 2009.
- Er, Rahmi. *Modern Mısır Romanı*, Ankara: Hece Yayınları, 1997.
- Er, Rahmi. “Necîp Mahfûz’un el-Lıss ve’l-Kılâb Adlı Romanı Üzerine”, *Tömer Dil Dergisi*, Sayı: 46, (1996): 5-17.
- el-Asvânî, ‘Alâ. *El-Eşcâru Temşi fî’l- Kâhire*, Lübnan: Dârunûfel, 2024.
- Gânim, İbrâhim el-Beyyûmî. “Hasan el-Bennâ”, *DÎA*, XVI:307-310. İstanbul: TDV, 1997.
- el-Hakîm, Tevfik. *Yevmiyyâtü Nâibin fî’l-Eryâf*, Kahire: Mektebetü’l-Mısır, 2003.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Zeyneb*, Kahire: Hindâvi, 2011.
- Hüseyin, Tâhâ. *Şeceratü’l-Bû’s*, Kahire: Hindâvi, 2013.
- Lâşîn, Mahmûd Tâhir. *Havvâ Bilâ Âdem*, Mısır: Matbaatu’l-İtimat, 1934.
- Mahfûz, Necîp. *Serseretü fevka’n- Nîl*, Kahire: Hindâvî, 1966.
- Mahfûz, Necîp. *Kasru’s-Şevk*, İskenderiye: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Amme li’l-Kitab, 1971.
- Mahfûz, Necîp. *Beyne’l-Kasreyn*, İskenderiye: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Amme li’l-Kitab, 1972.
- Mahfûz, Necîp. *Es-Sükkeriye*, İskenderiye: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-‘Amme li’l-Kitab, 1976.
- Mahfûz Necîp. *El-Kerneke*, Kahire: Dârü’s- Şurûk, 2017.
- en-Nakkâş, Recâ. *Safahâtün min Müzekkerâti Necîp Mahfûz*, Kahire: Darü’s-Şurûk, 2007.
- en-Nessâc, Seyyid Hâmîd. *Bânûrâmâ’r-Rivâyeti’l-Arabiyyet’il-Hadîse*, Kahire: Mektebetü’l-Gaib, 1985.
- er-Râfî, Abdurrahman. *Es-Sevretü’l-Arabiyye ve’l- İhtilâli’l-İncilizîyye*, Kahire: Dârü’l-Meârif, 1966
- eş-Şarkâvî, Abdurrahman. *El-Fellâh, el-Fellâh*, Kahire: Müessesat b. Abdullah, 1973.
- Tâhâ Bedr, Abdulmuhsin. *Er-Ru’yetu ve’l-Edât Necîp Mahfûz*, Kahire: Darü’l-Meârif, 1990.

